

אומנים ואומניות בשפת כנען.

(הרצאת הפרופ' נ. סלושץ בשיבת ועדה ל מיום ג' ר"ח תמוז תרפ"א)

א.

אין מן הצרך להאריך על הקרבה הלשונית, אשר בין השפה העברית ובין לשון הכנענים. לשון צור וצידון; כל מי שהודמן לו לספל בשרידי השפה הכנענית, שנשארו בספרי הקדמונים וביחוד בכתובות שנתגלו בדורות האחרונים בחרבות או מתחת לאדמה ברוב ארצות חופי ים התיכון, יודע, כי שפת כנען באמת דומה בכל לעברית. אלא שהמבטא והכתיב התפתחו בה בדרך מיוחדת, ועל-פי-כך נשמרה דוקא בכנענית הצורה הקדומה של הכתיב העברי. הסבה לזה היא כפולה: מצד אחד, נתפזרו יושבי חבל ים כנען במושבות הרחוקות, וחק הוא בעולם הישוב, שבני המושבות שומרים יותר על טהרת שפת אבותם מבני המטרופולין. כיוצא בזה אנו מוצאים, שהצרפתית המדוברת בפיות צאצאי הצרפתים בקנדה יותר קרובה לשפה הקלסית של המאה הי"ז, שפתם של רסין ומוליר, מן השפה המדוברת במטרופולין הצרפתית עצמה. מן הצד השני, היתה להם לבני צור וצידון מסורה לשונית וספרותית (כגון בקיפּרוס ובקרת חדשה) ובערי מושבותיהם הרחוקות הקפידו למנות סופרים מילידי צור וצידון דוקא, מה שמוכיח שבערים האלה נמצאה סיעה מיוחדת, שעסקה בשמירת הלשון, ועל-כן לא נשתנתה זו וסעמה הארכאית – המזכיר את סגנונה של תקופת השופטים בתנ"ך – עמד בה עד היום: סגנון הכתובות שנחקקו בקרת חדשה זמן קצר לפני חורבנה על ידי הרומאים יותר קרוב לסגנון העברי של ראשית ימי הבית הראשון מסגנונם של בן-סירא ואבות המשנה הראשונים. ירידת השפה הקלסית בין הכנענים התחילה רק מן הזמן שהיונית גברה בכנען עצמה וביחוד מן היום שבו נחרבה קרת חדשה ובטל המרכז

הלאומי-התרבותי, שהיה להם לכנענים באפריקא. מאז נשבתה שפת כנען מטהרתה ותהי לניב המוני-משובש, אשר שם "הלשון הפונית החדשה" קורא לו. והנה בנאומי שתמציתו נדפסה בזכרונות ועד הלשון (חוברת ה'), כבר הראיתי על התועלת הלשונית שאנו יכולים להפיק מן הכתובות הכנעניות בשביל חקירת שפתנו והחיאתה. כאן יש לנו עסק בניב עברי ממש, והתעודות הכתובות בו ערוכות ברוח השפה העברית, וביחוד נוסדו צורות המלים והמשפטים על חקי השפה המופתית.

אם נשים אל לב, שלכנענים היו ערים חשובות ועשירות כצור וצידון, וביחוד קרת חדשה הגדולה, ואלה היו מרכזים לתעשיה, לתוצרת ולתרבות תכנית וכלכלית מן היותר חשובות בעולם העתיק, כי שני העמים יוצרי התרבות יס-התיכונית היותר חשובים, היהודים והיונים, שניהם עומדים ומעידים, שכשרון המעשה, החרושת והמסחר בא להם מן הכנענים – נשער אל נכון. כי מוצא מלים רבות בתנ"ך הנוגעות לתכניקה ולישובו של עולם הוא מצור. ומנקודת הראות הזאת כדאי לעבר על שארית הפליטה של מלים תכניות בשפת כנען, ביחוד על אלה שיש להן יחס למסחר, לחרושת ואומנות. כדי להפיץ אור על מספר מלים בספרותנו הקדומה, שהוראתן לא הובררה כל צרכה וכמו כן כדי לבקש ולמצא מלים אחרות שנשתכחו בשפתנו ו שנמצאות בשפת כנען. והנה לרגלי עבודתי במשך כמה שנים בתור אחד מעורכי הקורפוס הפיניקי בהנהלתו של מורי המנוח החכם פיליפ בֶּרְגֶ'ה, והוא Corpus Inscriptionum Semiticarum, ששני חלקיו האחרונים יצאו בעריכתי – עברו תחת ידי כל הכתובות שנמצאו בארצות שונות בין בצורית ובין בפונית-אפריקניה. חלק גדול מהן זכיתי לבאר ולהוציא בעצמי, בעוד שאחרות, ודוקא מן החשובות, נפסקה הוצאתן מפני טרדות המלחמה.

כל היודע פרק במקצוע האפיגרפיא השמית, שהוא קובע ברכה בפני עצמו ושהתפתח ביחוד בפרס מימי די סולסי ורינאן, יודע, כמה זהירות, בקיאות וגסיון דרושים בפתרון הכתובות, שרובן הגיע לידינו בצורה מקולקלת ומטושטשת, וביותר מפני שהן חקוקות בלי סמני הפסקה ואפילו בלי אמות הקריאה וכתובות בסגנון "לפידרי" קצר ונמרץ.

בתנאים כאלה עלול החוקר לבא לידי שגיאות – וכמעט שאי אפשר היה לבאר כמה מן הטופסים שנגלו, לולא קרבתם של הסגנון ושל הנוסחאות והבטויים לאלה שבשפת התנ"ך.

עוד במשך ימי עבודתי בקורפוס בפרס סדרתי לוחות של סוגי מלים ובטויים, שיש להם יחס לשפתנו, החומר הלשוני הזה בא אלינו מימי קדם בלי שנוי ובלי השפעה של סופרים ומגיהים מן התקופות המאוחרות, ומכאן חשיבותו הגדולה.

בהרצאה הזאת אני מרשה לעצמי להציע לפני חברינו רשימה של מלים הנוגעות לשמות של אומנים ובעלי מלאכה ולנושאי משרה וסקידות. ואני מקוה, כי יעלה בידינו לברר וללבן כמה דברים שנעלמו מחכמי הגוים המומחים לדבר.

ראשית כל אספתי את השמות והמלים המשותפים לעברית וכנענית וידועים לכל יודעי שפתנו. אני חושב, שיש למלים אלה חשיבות מנקודת הראות של מדרש הלשון בכלל וביחוד לשם קביעת המושגים וההוראות שמפרשינו התקשו בהם: אחר כך אביא מלים, שמוצאן העברי הוא נעלה מעל כל ספק, אבל לא נשאר להן זכרון בספרותנו, ולפי דעתי אנו רשאים להשתמש בהן כמו במלים עבריות טהורות.

באחרונה – אביא מספר מלים, שהוראתן איננה מחורת לי, בתקותי שיעלה בידכם למצא פתרונים להן. הצד השווה שבכל המלים, שאני מציע לפניכם, הוא מה שלא מצאתי ביניהן שום מלה זרה ומתנגדת לשפה העברית, לצורותיה ולנטיותיה.

החלק היותר גדול של המלים הללו נמצא בכתובות קרת חדשה; חלק מהן נמצא בכתים הוא אי קפריסין ובאיי הים ורק מועטן הגיע לידינו מחבל ים פיניקיה עצמה.

בכונה נמנעתי הפעם מהביא מלים מהכתובות שנכתבו בפוגית-החדשה, מכיון שהיא התרחקה מן המקור העברי הקדמון והרי היא דורשת מחקר מיוחד.

ב.

המלאכות וכשרון המעשה בערי כנען.

ערכם של הכנענים במסחר וחרושת המעשה ידוע לכל איש משכיל, יחזקאל ונביאים אחרים, הומירוס ורוב קוראי-הדורות היונים מהללים ומנשאים את רב עשרן ומסחרן של ערי חבל הים, ביחוד של ערי צור וצידון. ועוד יותר מזה התפתחה קרת חדשה בימי פריחתה, כי היא משלה על סחר הים והיבשה ברב ארצות ים התיכון ותוצאות בתי-החרושת שלה נודעו לשם בכל העולם הקדמון. טיטוס ליוס, פוליביוס ואחרים מרבים לספר על מעלת התפתחותה הכלכלית והתעשיתית של בירת אפריקה זו, שמספר יושביה הגיע לשבע מאות אלף. מכיון שהשפה הכנענית שלטה בה בתור השפה הרשמית ועד היום כמעט שלא נמצאו כתובות בשפה אחרת מהתקופה הכנענית), מובן מאליו, איזו תועלת הייתה שפתנו מפיקה ממצאותו של הארכיון של קרת חדשה. לצערנו נתגלה עד היום רק מספר מועט של

כתובות דתיות וקצת שברי כתובות אחרות, אולם גם מהן אנו למדים על ערכה של השפה הפונית בימי פריחת ממשלת-העם.

בקרת חדשה נמצאה אגודה או "אחווה של סוחרים" (היא נזכרת אצל אריסטו בספרו על "המדיניות") וכמו כן נקבצו בה המונים של פועלים. שעסקו בתעשית הנשק לצרכי הממלכה. לפי עדות סיטוס ליוס (XX, VI, 47) עסקו בשנת 209 אלפים פועלים בבתי הנשק של הממשלה.

מקום בראש תפשו בערי כנען בוני האניות, שהיו גם עוסקים במסחר במדינות הים הרחוקות וגם בעלי תעשיה ותוצרת. הם העבירו עבדים רבים בכל מיני עבודה (כגון עשית כלי יוצר, לטישת אבנים יקרות וכו') ואת תוצרת עבודתם החליפו בסחורות גלמיות, שהיו זקוקים להן בבתי החרושת הרבים אשר במטרופולין.

אין ספק, שבעלי המלאכה והאומנים היו אזרחים חפשים ורבים היה מגזע כנען, ובודאי היו גם להם "אחוות" או אגודות, כדרך שמצאנו אצל יהודי אלכסנדריה שנחלקו לאגודות על פי משלח ידם (בתלמוד: זהבים לבד, תרסיים לבד וכו').

העובדה הזאת יוצאת מכמה וכמה כתובות, שבהן נזכר משלח-היד של הכותב. הטופסים האלה חקוקים על מצבות של נדרים שהקדישו לאלים (ex voto), רק בקרת חדשה נמצאו יותר מארבעת אלפים מהן ואני הכותב הוצאתי כאלפים טופסים בחוברות הקורפוס הפיניקי (חלק ב', חוברות 3-4). והנה פעם בפעם נזכרים אחרי שם הנודר גם מלאכתו או משלח ידו ולפעמים בא גם ציור כלי עבודתו, אנו מוצאים ציורים של מקבת, של אנך-המדה, של צבת ושל עגלה. על אבן אחת מצאו צורת תער ולדעת חוקרים אחדים, הוא סכין מילה, כי המילה היתה נהוגה בין הכנענים. גם הגלב נזכר כמה פעמים והיתה גם משרה דתית בשם: גלב-אלם, והוא גלב העושה את מלאכתו בבתי המקדש (עי' למטה).

היוצרים רבו בערי כנען, וכלי-היוצר שנעשו בהן היו מפורסמים בכל ארצות הקדם. בקרת חדשה גלו על יד החומה מחסן של כלים, שנועדו למכירה או להוצאה לארצות חוץ. על כמה מידות הסירים והכדים נמצאו כתובות או סמגים קצרים המצינים את שם בעל בית החרושת או את שם האיש שקנה את הכלי. בקרת חדשה נמצאו גם חפצים וארנקים עשויים עור אדום דומה לעור המרוקני בימינו.

בכתובת אחת (ס' 1376) נזכר בשם או עושה בשמים, וכן מצאו בקברים שונים צנצנות של בשמים.

חרשי זהב וצורפים רבים היו בכל ערי כנען ונקראו אצלם נוסכי-זהב או מצרפים (עי' למטה). האומנים האלה הגיעו לשלמות גדולה ואת תוצאות

עבודתם מכרו בכל ארצות ים התיכון. כלי הזהב האלה נקראו בכתובות בשם "מלאכת החרוץ". במקום אחד מצאו גביע של זהב וכתובת עליו.

דיודורוס מסיציליא מספר (XX, 14, 3), שבמאה הרביעית שלחו בני קרת חדשה משכן עשוי זהב מנחה למקדש מלקרת אשר בצור.

נוטכיה החרושת נזכרו כמה פעמים בכתובות. כבר הזכרנו את דברי ליויוס על העובדים במלאכת הנשק וגם פוליביוס מספר על זה בספרו (X, 20, 4). כלי נחשת ובדיל שנעשו בערי כנען נמצאו במקומות שונים בימינו. גם כלי זכוכית שונים נמצאו בערי הכנענים, בגדי ארגמן ושש וכל מלאכת ארג ורקמה נעשו בכמות גדולה בערי הכנענים ונודעו לתפארה בתנ"ך ובספרי הקדמונים בכלל.

הפסלים והחטבים נודעו גם כן לשם, ואם על פי מספר הפסלים נשפט, עלינו לאמר, שמספרם היה רב בארצות הכנענים. יש מהם שהגיעו לשלמות אמנותית חשובה, כמו שאפשר להוכיח מכמה פסלים ומסכות שנמצאו במקומות שונים וביחוד בקרת חדשה.

חרשי בנין ומודדים-מהנדסים (כבר הראיתי, שהראשונים נקראו בשם רבי-חרשים והאחרונים בשם פלסים) הגיעו אף הם לידי שכלול גדול. בספרות הרומאית הקדומה נזכרים כמה וכמה אופני מדידה וחלוקה של שדות ושטחים, הידועים בשם "מדידות פוניות". כלומר, שבאו לרומאים מן הערים הכנעניות אשר באפריקא, כי הרומאים למדו מן הכנענים כמה וכמה דברים במדע ובישבו של עולם.

על התפתחות החקלאות בין הכנענים אין להאריך כאן. די להזכיר את העובדה, שאחרי חורבנה של קרת חדשה צוה הסינט ברומא לתרגם לרומית את ספרו הגדול של מגן, הכולל תורה שלמה של חקלאות. הספר החשוב הזה נמצא גם אצל בני נביות ובימי הבינים תרגמו אותו לערבית. אין ספק, ששמות רבים של צמחים ושל מכשירי עבודות האדמה, שהגיעו אלינו בשפה הרומאית או אפילו בערבית, משפת כנען מוצאים.

האמנים והחרשים של קרת חדשה נחשבו אפילו בעיני היונים. ידוע, שדיוניסיוס הזקן, עריץ סירקוזי באי סיציליה, השתמש בפועלים ואומנים כנעניים בעבודות בצור עירו ושכלולה.

ג.

שמות ידועים בעברית.

גלב - סָפָר ומגלת, ונמצא בתנ"ך (יחזקאל, ה' מ"ו): תער הגלבים, וכן במקומות שונים בתרגום.

בכתובות הכנעניות נמצא את השם גלב במובן ספר בלשון רבים (קורפוס ס' 86: גלבם פעלם על מלאכת, כלומר, הגלבים המומחים במלאכה).

גלוח השערות היה בו משום דבר שבקדושה ובמקדשי הכנענים הקדישו את שערות הנשים לאלים, ועל כן נמצא על יד כל מקדש גלב מיוחד שנקרא בשם:

גלב אֵלִים (שם, ס' 257, 258, 259, 2588). — כדאי להזכיר, שלכהן הגדול בירושלים היה גלב־אמן מיוחד ומוצאו היה מאלכסנדריא¹.

הַחֶרֶשׁ — שם כולל לכל בעל חרושת, ומתרגמים את המלה ailleur, constructeur. בעברית אנו מוצאים חרש על יד חושב (שמות, ל' ל"ה) בתור אומן בברזל, וכן "חרש לא ימצא" (שמואל א', י"ג י"ט) הוא חרש ברזל, וגם בתור עובד במתכת: הפסל נסך חרש (ישעיה, מ' י"ט). וכך יש לפרש גם: החרש והמסגר (מ"ב, כ"ד י"ד).

בלשון יחיד הוא נמצא בכתובת ס' 276 בקורפוס ושם כתוב: אש² גדר שפט אחרש (א' במקום ה' הידיעה). ברבים נמצא במקומות אחדים. בכתובת קיפרוס (שם, ס' 86) נמצא חרשם (חרשים); בכתובת המקדשים בקרת חדשה יש גם השם רב חרשם הפלס³, ר"ל, מהנדרס מנצח על המלאכה, ועי' מה שאמרתי על זה בזכרונות ועד הלשון ח' ה' ובמאמרי בהשקפה הצרפתית לחכמת ישראל⁴. ובכתובת מאוחרת בחוגה באפריקה יש גם: "החרשם שיר", כלומר, חכמי חרשים בשיר⁵. חֶרֶשׁ אֶרֶנָה (עושה ארונות) — שם, ס' 32.

הַחֹבֵל — בכתובת הקורפוס ס' 3181: "אש גדר מלכיתו אחבל", כלומר מלח או מנהיג האניה. זוהי הפעם היחידה שאנו מוצאים את המלה הזאת בכנענית. בתנ"ך נמצאת פעמים המלה חובלים (יחזקאל, כ"ז, ח', שם, שם, כ"ט ופירש"י אוחו הקברניט לכוון ולישר האניה), וביונה, א' אנו מוצאים: רב החובל, במשלי (כ"ג ל"ז) יש "וכשכב בראש חבל", ותרגומו: אילפא.

הַטָּבַח — נמצא כמה פעמים בכתובות וגם שתי פעמים בצורת: אטבת (שם, ס' 234, 361). בכתובת ס' 237 אנו קוראים: "...אש נדר ... בן גרעשתרת הטבח בן אצנבעל בן עורבעל הרב, מכאן משמע, שהטבחיות היתה משרה של כבוד או של דת, אחרי שהטבח היה בן בנו של אחד

¹ גלב בארמית הוא תער (עי' תרגום במדבר ו' ה', יהושע ז' ב').

² אש — אשר, ונכתב בכנענית בלי האות ר'.

³ שנת 1926.

⁴ הסיום יס לסימן הרבים נשמר לפעמים גם בסמיכות.

משרי הממשלה. הטבחות היתה דומה למעלת שוחט או כהן אצלנו. בימי שמואל הנביא נמצאו טבחים מיוחדים גם בישראל. כמו שנאמר: ויאמר שמואל לטבח (שמואל א', כ"ג ועי' ח' י"ב). ונמצא שר הטבחים בבראשית וגם רב הטבחים (בס' ירמיה) בתור כנוי לנבזראדן. מה שמראה, כי זו היתה משרה חשובה. והיא משרת התלין הגדול.

בימי התלמוד וקרא השוחט בשם טבח: טבח אומן שקלקל חייב (בבא קמא, צ"ט, ב' ועי' חולין, ה' ב' וכו').

ונמצא בכנענית גם השם מטבח: למשל בכתובת ס' 175: חרש ופעל את המטבח המקדשם (ועי' ס' 175) ותרגמו בקורפוס: mactatio מקום הזבח, מה שנקרא במשנה: בית המטבחים.

בכל אופן לא נכון להשתמש בשם מטבח לחדר הבשול, אחרי שאין שוחטים בחדר הבשול כלל.

בכנענית נמצא גם השורש זבח, זובח, זובחים, כגון ס' 186: "לזבחים".

הַיִצָּר (שם, ס' 137) – "קבר מתר היצר", פרושו בעברית: עושה כלי יוצר, כמו יוצר ירמס טיט (ישעיה, מ"א כ"ד ושם, ס"ד י"ז) וכן פרושו גם בצורית.

הַיִעֵץ – "כבד מלקרת איעץ עבלת", כלומר יועץ עיר או רובע עבלת (שם, ס' 364). היתה, כנראה, משרה מיוחדת של יועץ העיר או הממשלה בישראל ובכנען. ועי' ישעיה א' כ"ו; איוב י"ב י"ז.

הַמִּלֵּץ – משרה רשמית חשובה. בקורפוס ס' 44 אנו קוראים: "המצבת אַז(הזו) לאשמן אדן שרדל בן עבדמלקרת בן רשפיתן מִלֵּץ הַכְרֶסֶם"; שם, ס' 88: "רשפיתן בן עזרבבעל מִלֵּץ הכרסם ויתשנשמש בן רשפיתן מִלֵּץ כרסם" ועי' שם, ס' 88.

שם, ס' 350: "עזרבבעל בן עבדשמן בן אבדשמן המלֵץ". מִלֵּץ הוא לפי דעתם של עורכי הקורפוס, מתורגמן ו"הכרסם" שם מקום או שבת. לדעתי, מִלֵּץ הוא בא"כח או מורשת. בתנ"ך נאמר ביחס ליוסף: "כי המלֵץ בינותם". במובן מתורגמן, אבל בשאר מקומות פרושו סניגור או בא"כח (עי' איוב, ל"ג: מליצי רע; ט"ז כ' ועוד).

הַנֶּגֶר – "בן ארשא הנגר" (קורפוס ס' 354). בתנ"ך לא נזכר השם, אבל מוצאו עברי ובתלמוד נמצא כמה פעמים.

הַסִּפֵּר – פרושו כמו בעברית. השם הזה נמצא בכתובת שמצאו על הר הכרמל במאה הג' לפני הספירה.

הוא מצוי הרבה בקרת חדשה, אבל כמעט תמיד בתוספת מקום

מולדתו הכנעני של הסופר. כגון: "צדן" בת מצרי הספר אש צדן* (קורפוס, ס' 277 וכן 275 ועוד) או "רב ספרם אש צר" (בכתובת שפרסמתי בהשקפה העברית הצרפתית, ה' א').

מכאן ראייה שהסופרים נחשבו לסיעה מיוחדת ורבים (או כולם) באו ממרכזי התרבות הכנענית. כלומר מצור וצידון. רב ספרם (קורפוס, ס' 86 וגם בכתובת שנמצאה על הכרמל) – הסופר הממונה על סיעת הסופרים והיה במשרה זו מעין דבר שבקדושה. ספר הדלחת (שם, ס' 3104) – כבר פרשתיו בזכרונות ועד הלשון חוברת ה', והוא סופר משרד מי השופכין.

הרקח – אמן במלאכת רקוח ומרקחת בשמים. במקרא: הרקחות והטבחות. אבל בספרותנו המאוחרת פרושו תמיד: עושה סמים ובשמים.

דוגמאות: "אנכ עבד אשמן בן ארמי הרקח" (שם, ס' 19),

"חנן בן בדעשתרת הלדפס" הרקח" (שם, ס' 3056)

הרפא (שם ס' 320) – "אש נדר אמתעשתרת בן בעליתן הרפא" (שם, ס' 322: "עזרבעל בן ארש ארפא" – הרפא).

ד.

שמות עבריים שלא נמצא כצורהם בתנ"ך.

המחלל (כתובת ס' 59) – "מצבת בתים לעבד אשמן בן מלכיתן המ[ח]לל" (האות ח' לא ברורה). פרוש המלה לא הוברר.

בתלמוד נמצא מחול הכרם (כלאים, ד' א' ועירובין, ג' ע"ב) בתור גדר, ואין ענינו לכאן. אבל יש מחול בתור להקת מומרים (תענית, ל"א א'): עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים וכו', ובקהלת רבה מ"ח, ז': שהם חלין לפניו.

מכל האמור אנו רשאים להחליט. שמחלל פרושו רוקד, ורב מחלל הוא ראש להקת מרקדים. היתה גם אלהות מיוחדת בשם "בעל מרקד".

החשב (קורפוס, ס' 76) – הוא אורג מעשה חשב, מלשון חרש וחושב. מעשה חושב (שמות, כ"ו, א', שם, ל"ה ועוד). גוניוס משרש quaestor והוא ממונה או פקיד אורחי או צבאי. והנה בישעיה, ל"ג י"ח: איה ספר. איה שקל. מתרגם התרגום: חשבא, וברבים: חשביא, ועל כן נוכל

השם צידון נמצא ביסודו של השם סידוניא המצוי עד ימינו אלה. על הארון אשר בקברי המלכים בירושלים נמצא השם צדן מלכתא. שם מקום.

להשתמש במלה זו במובן מנהל חשבונות. להלן נמצא גם את המלה "שקל" במובן דומה לזה.

הַתָּחָם – סופר מניה חותם הממלכה.

הַמַּלְחָה (שם, ס' 351) – המומחה העוסק במליחת דגים. ונמצא גם "ממלחת":

"אש נדר אכלין שחסנם אש בממלחת". ממלחת – מקום שחופרים בו מלח ומולחים בו את הדגים כדי שישמרו. עבודת המליחה היתה ראשית מסחר הים של הכנענים, ונמצאו בכל רחבי ים התיכון ואפילו על שפת ים כנרת ומי מרום כמה ערים בשם מַלְחָה (טריכיא בלע"ו ובעזרא ד' נזכר גם תל מלח). השם הכנעני הקדמון של מלגה בספרד – עיר מולדתו של ר' שלמה בן גבירול – היה גם כן מַלְחָה.

בעברית נמצא את השם מַלְח בתור חובל ופקיד מומחה באניה. וכן נמצא בתלמוד (כתובות, פ"ה א'): רב פסא ממלח מלוחי, ופרושו שולח סירות בנהר. לדעתי, נקראה המטרופולין של הכנענים בשם צידון על שום ציד הדגים ומליחתם וחובלי האניות נקראו בשם מלחים. מלשון מלח. מִכָּר הַחֶרֶץ – סוחר בזהב (נמצא איזה פעמים, שם, ס' 333 ועוד). תרוץ הוא זהב בכנענית. ונמצא במובן זה גם בתנ"ך. מִכָּר איננו סחר בסיטונות כי אם חנוני.

מִכָּר אֶקְטָרַת (הקטרת) – סחר במיני קטורת (שם, ס' 334): "בדעשתרת בן אבדאלם מכר אֶקְטָרַת.

מִכָּר הַבְּרֹזֶל (שם, ס' 388 ועוד).

נִסְךְ בְּרֹזֶל (שם, ס' 67 ועי' שם, ס' 3014) – "חגי הארץ בן עבדפעס הארץ נסך הברזל" (הארץ) אולי הארון או הארכי מעיר אֶרֶךְ בסיציליה). ופעם אחת בא ברבים: "הנסכם שִׁבְרֹזֶל" (ש' במקום "של" בעברית המאוחרת).

נִסְךְ אֶנְחֶשֶׁת (שם, ס' 332) – "חנבעל בן עבד אדני אנסך אנחשת". ויש גם פעמים "מסך הנחשת" (שם, ס' 330 331). נראה, שזוהי מלאכה בפני עצמה. ואולי מזה בא גם השם העברי מסכה.

הַמְצָרָף (שם, ס' 34) – בעברית אומרים צורף (זהב וכסף) סתם. ובתנ"ך יש מצרף וגם בתלמוד נמצאת הצורה מְצָרָף. למשל: מצרף נחושת (משנה, כתובות ד' י').

נִסְךְ הַחֶרֶץ – נוסך זהב (שם, ס' 329 ועי' בס' 228).

הַסָּהָב (שם, ס' 355) – ...בן בדעשתרת בן עבדשרא הסהב; ובס' 345 נמצא: "פעל סהבם (כנראה פועל אצל הוהבים). בכנענית כותבים

שִׁי היא מלת היחס במקום של – ונפרשו במקום אחר.

בכמה שרשים ס' במקום ז' (כגון זכר = סכר). בכנענית משתמשים במלה חרוץ במקום זהב. אבל כאן אנו רואים, כי כשם שהעברים השתמשו במלה חרוץ במקום זהב כך השתמשו הכנענים גם במלה זהב, זהבים. בתלמוד נזכרו הזהבים או זהבין כמה פעמים. כמו: הקורנס של זהבים (כלים, כ"ט ז' ועי' סוכה, ג"א, ע"ב ובשה"ש רבה לפ' ג' פ' י').

הפֶּלֶס (שם, ס' 40, 356 ועוד, ובכתובת המקדשים בקרת חדשה¹ - נמצא ארבע פעמים בכנענית ובמקום אחד בתור מומחה לבנין ולמדידות. כבר בארתי, שזהו חכם הבנין, מחויק-פלס ואנך, או אינג'ניר של בנאים. עיין זכרונות ועד הלשון, חוברת ה'.

רַב הָאֲנִי (שם, ס' 3140) - רב האניה (אש נדר ארש בן פפן רב (ה) אני הלכ (י) קר (י)). עי' מה שכתבתי בקורפוס על זה, ופה אני מציע: רב האניה של ההולכים לקריה (לקרת, או שם מקום).

הַשְּׁנָא - נמצא איוה פעמים, וביחוד על יד נושאי משרה של כהונה וע"פ כתובת אחת מקרת חדשה יוצא, שהשנא היה ממשפחת כהנים. לדעתי פרושו: איש ששנה, מלומד בעניני תורת האלהים. מלשון שנו חכמים; ותהיה, אפוא, המלה "שנא" הצורה העברית של השם "תנא".

ה.

שמות שלא הובררה הוראתם.

הַבְּרָא (קורפוס ס' 337) - "אש נדר מתן הברא" חותך, קוטע מלשון ובראת לך (יהושע, י"ז ט"ז) או מלשון: שהוא בר ונקי (תוספתא כלאים ג' ו'). לדעת רש"י פ' עקר מושג ברא הוא כריתה וחתוך ומזה ענין תקון מעשה ונתינת צורה, ומזה באה גם המלה: בור, מלשון כריתה וחסירה. הַבְּרֶשׁ (שם, ס' 338): "עבדמלקרת בן חמלקרת הברש". בעברית ישנה המלה: גברשת - מברשת - מנורה (משנה יומא ג' י', תוספתא שם ב' ג' וכו'). עפ"י זה צריך לפרש גם פה: עושה ומתקין מנורות. ויש להשתמש במלה זו כיום במובן ממונה על הדלקת הפנסים והנרות בחוץ. הַחֲרָם (שם, ס' 324) - "עבדמלקרת בן חמלק בן בעלחנא החרם". מו"ל הקורפוס פרשו: עושה או פורש רשתות. ובתלמוד (מנחות ל"ז א') אנו מוצאים: ר' יוסי החרם¹. נוסף לנו אפוא שם חדש לעושה ועוסק בחרמים (עי' יחזקאל מ"ז י'): משטח לחרמים יהיו ועוד).

¹ עי' מאמרי הנזכר ברבעון, Revue des Etudes juives, 1926.

² אמנם רש"י שם גורס החרום, אבל החרום הוא עקר.

הַמִּחְקָק (שם, ס' 51) — לשמא בת עזרבעל המחק. בקורפוס מפרשים את המלה הזו במובן מחוקק.

בתלמוד יש לשורש מחק שתי הוראות. האחת מוחק ומוחה: המוחק על מנת לכתוב (שבת, ו' ב'). ויש גם מחוק או מחק, במובן כלי שמוחקים בו המדה כשהיא גדושה (עי' כלים י"ז ט').

אולם נראה, שלמחק הכנעני היתה ההוראה: אדם העוסק בעבוד עזרות וגלמים רכים שונים. השוה במשנה: המעבד את העור והמוחקו (שבת, ו' ב') ומה יש גם פעל: לאדם שנותנים לו עור והוא מעבדו וממחקו (תדב"א ס' ג'). ועי': אין עושין המחק של דלעת מפני שהוא קל ולא של מתכת מפני שהוא מכביד (ב"ב, פ"ט ב'). ממחקו — מכשיר ומישר את העור ויש גם הממחק את הכרישה (מכשירין א' ה'). על פי האמור אני מציע לתרגם "המחק": בורסקי מומחה. **הַמִּקְדָּח** (שם ס' 352) — מגן בן עבדמלקרת המקדח. מו"ל הקורפוס הציעו את הפרוש: מדליק נרות בחוץ *accensor luminarum*, ואולי כך הוא גם הפרוש האמתי של "הגזירת הדולקת" שבכתובת אחת שנמצאה בירושלים. אבן מבריקה נקראת אבן אקדה (ישעיה, נ"ד י"ב), מפני שהיא כבוערת ולוהטת. אולם פרוש השורש הזה הוא נקב ומזה בא מקדח: שם הכלי הנוקב וחודר. פרוש המקדח לפי דעתי מסתת ולוטש אבנים טובות ויש להשתמש במלה זו גם למקדח בעץ או לפותח חלונות.

הַמִּסְרוֹעַ (שם, ס' 357) — גדם ארשם המסרוע בן הנא. לדעתי הוא כמו מזרוע, מלשון זרע ופרושו: גנן מומחה בנטיעה וזריעה. ואולי בא השם הזה מן מזרון, והוראתו: עושה מזרונות וכרים.

סִחְרָת (בכתובת שנמצאה בקרת חדשה) — סבר שבלת סחרת הקרת — סוחרת חשובה בעיר, ועי': קרתני שמכר לירושלמי (דמאי י' ד'); ובחנ"ך נמצא סוחר חמלך — מוכר בסיטונות (ומקוה סחרי המלך, במלכים א', י' כ"ח). כנראה בנגוד לסוחר יידי (יחזקאל, כ"ז), המוכרים מיד ליד, ונמצאה בקרת חדשה מצבה שכתוב עליה: "קבר בעל עזר בן חנא הסחר".

הַפְתָּא (ס' 357) — עבדמלקרת בן עבדאשחן הפתא. דרנבורג הציע לפרש מפתת מלשון "פתוחים". בתוספתא כלים ב' ב' יש פתאן — חרש זהבז ואולי עושה פתים ואטריות? ובתוספתא בבא בתרא ד' ה' (הוצ' צוקרמנדל): פתן. במשנה נמצא פותה, חור שציר הדלת נתון בו. **הַפְרָט** — נמצא בכתובת פונית חדשה: "מלכת י' בן אדנבעל בן חמלכת הפרט". ויש מפרשים מלה זו מלשון "הפורטים על פי הנבל" (עמוס, ו' ה').¹ במקום מלאכת, חסר א'.

באותה הכתובת אנו מוצאים גם „החרשם שיר“ (אמנים בשיר); נוכל להשתמש במלה הזאת בהוראת מנגן על פסנתר.

הַצֵּלֵב (על סכין שנמצאה בקרת חדשה חקוק: שצלב -- גור וחתך).
הַרְקָא (שם, ס' 358) -- „ארש בן שמגנם רקא“ קרי: רקע . רוקע פחים. והנה רקע ר"ל רדד גוש מוצק ועשות ממנו פחים דקים, כמו וירקעו את פחי הזהב (שמות, ל"ט ג'), ואולי הַרְקָע הוא באמת מה שאנו קוראים פֶּחָת.

פֶּעַל הַמְגָרְדִּים (שם, ס' 338) -- כלומר, עושה מגרדות או מברשות. פעל -- איש עושה כל מיני עבודות בשכר, אבל יתכן שבכנענית נקרא כן כל בעל מלאכה מומחה דוקא. מגרדים משורש „גרד“ במשנה: פצל וקלף. הטועה בשם גורד מה שכתב (יומא, ע"ב ב'). מגרדת או מגרדת בעברית היא כלי מגרד (כלים, י"ב י'): אין מגרדים במגרדת ביום טוב (תוספתא, שבת א').

פֶּעַל הַמְלָקְקִים (שם, ס' 342) -- בעברית מלקחים . צבת. מלקחת נזכרה בפסיקתא רבתי פל"ב, אבל בכנענית יש גם אֶרְג המלקח (ס' 344) בתור אומנות, ואולי זהו מין מעשי ארג.

פֶּעַל הַרְחַמָּת (שם, ס' 4436) -- „מלמן פעל הרחמת“. פרושו לא הוברר. אולי מלשון רחם רחמתי, ז"א בגדים צבעונים מזהירים. השוה: שלל צבעים רקמה, צבע רקמתיים רחם רחמתיים לראש גבר (שופטים, ה' ל'). והחכם די וואגיי הציע על יסוד כתובת שנמצאה בתדמור בלשון בני נביות לתרגם: *faber marmoris*, ז"א עושה בשיש, ויש ראיות לדבר בערבית ועוד לשונות בני שם. הרחמת לפי זה היא שיש או מלאכת השיש.

פֶּעַל הַתְעֵלִית -- בזכרונות ועה"ל חוברת ה' בארתי: עושה תעלות להביא מים בערים.

שֶׁקֶל נמצא בכתובת אחת: -- „עבדבעל שֶׁקֶל“, שם נושא משרה דומה לחשב ולסופר. ויש גם פעם ברבים: משקלם -- משקילים, ועי' בראשית רבה פרק 59: שהיה יושב ומשקיל את בתו. בילקוט הושע (5280): מִשְׁקָל. בתודמנות זו כדאי לעמד על הכתוב: מי מדד בשעלו מים ושמים בורת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים. מהמקרא הזה מתבאר לנו מהות המדות:

מודד בשעל הוא מודד בקו המדה כפשוטו; מודד בורת דברים רחוקים או קטנים הוא תוכן (תִּכְוֵן); המודד שטחים מרובים הוא פלס; שוקל הוא שוקל במאזנים דוקא; סופר הוא הרושם כל דבר בספר.

1.

שמות של סוגי פועלים סתם.

בקורפוס נזכרים גם סוגי פועלים סתם:

פעל-אש (שם, ס' 336) – המלכת בן כישר פעל אש... (ועי' שם, 337, 2866).
יש מפרשים: העובד באש, במלאכה הזקוקה לאש. ולי נראה, שפרושו פועל-אש (עי' הכתוב: פעל אדם ישלם לו) והוא פועל נשכר לאיש חשוב, כי איש בכנענית, כמו בעברית, הוא אדם חשוב דוקא (ועי': עשרת האשם אשר על המזבח בכתובת הקרבנות ועוד).
פעל-כל (שם, ס' 48) – אש נדר עבדעשתרת בן שפת פעל-כל (ועי' ס' 2866); לדעתי פרושו: פועל, מוכן לכל עבודה.

והנה בכתובת אחת שמוצאה מקפריסין נמצאו כמה סוגים של פועלים ועובדים והיא מפיעה אור על יחסי העבודה בין הפועלים השונים, ועל כן אנו נותנים כאן את טופסה בשלמות.

1. תכלת ירח אתנם
2. בחדש ירח אתנם
3. לאלן חדש קפא 2
4. לבנם אש בן אית בת עשתרת כת קפא...
5. לפרכם ולאדמם אש על דל וקר 20.
6. לאדם בער אש שכנם למלכת קרשת בים זי ק...
7. לנערם 2 קפא 2
8. לזבחם 2 קר 1
9. לאשם 2 אש אם אית (נער) חלת למלכת
10. את פרכם קפא 1
11. לנערם 3 קפא 3
12. לגלבם פעלם על מלאכה קפא 2
13. לחרשם אש פעל אשתת אבן בבת מכ...
14. לעבד אמשן רב ספרם... בים זי קר 3 ק'
15. לכלבם ולגרם קר 3 קפא 3 ..

ה ע ר ו ת :

שורה 1: תכלית, ז"א תקציב :: budget; ירח אתנם – תשרי.

3. לאלן חדש: כל חודש נקרא על שם אל אחר ולו למקדשו או לכהן המשמש

באותו חודש בשמו הקדשו סכום של 2 קופא או קפא.

שורה 4. לכוניכ אשר בנו את בית האלה עשתרת של כתים (בכנענית כתי).¹

5. פרכים ואדמים הם פועלים פשוטים: הראשונים עובדים בפרך ובכל מלאכה קשה והאחרונים בני אדם סתם—רבים מן אדם בנגוד לאיש שהוא בן אדם חשוב. בספרותנו לא בא אדם בלשון רבים.

שורה 6. לאנשי העיר שהם שכנים למקדש המלכה הקדושה ביום... (דומה למנהג המעמדות של ישראל על יד הכהנים).

בקורפוס תרגמו: מבעירי אש הקדש ואין דעתי נוחה מפירוש זה.

שורה 7. לנערים – המשרתים במקדש.

8. לזובחים או לזבחים—טבחים.

9. לאישים או לפקידים החשובים, אולי הממונים על שלחן חלות הפנים לעשתרת.

12. לגלבים הפועלים (=הממונים) על המלאכה.

13. לחרשים (בעלי מקצוע) אשר פעלו את שתות האבן בבית (המקדש).

14. לעבדאשמן רב הסופרים... שקבל ביום זה שכרו.

15. לכלבים—כלבי אלים, והם הקדשים (וזהו פירושו של לא חביא אתן

זונה ומחיר כלב בית ה'; כלב נרדף לזונה). ולגרים—גרי שער או עניים יושבים בשער המקדש ונוונים ממנו, ועל כן באו על יד הקדשים.

על פי כתובת זו אנו יכולים לברר את תפקידי העובדים והאומנים השונים: בונים אשר בנו, הם פועלים מומחים לבנין ועל ידיהם נמצאו עובדים (אולי גם עבדים) שנקראו בשם:

פרכים – עובדים בפרך ובכל מלאכה קשה, אבל אין להם מקצוע מיוחד.

אדמים – סתם עוזרים בעבודה.

נערים – משרתי המקדש הנמוכים.

זבחים – טבחים או שוחטים.

אשים – ממונים על פקודות המקדש (מלשון אישי כהן גדול).

גלבים – תחת פקודתם נמצאו פועלים פשוטים.

חרשים – מומחים בעלי מקצוע מיוחד, כגון מהנדסים, פלסים, מודדים וכו'.

רב סופרים – ממונה על סופרי המקדש.

כלבים או כלבי אלים – קדשים.

גרים – בטלנים ועניים.